

Derleyenler
YALÇIN ÇAKMAK - TUNCAY ŞUR
**Kürt Tarihi ve
Siyasetinden
Portreler**



İÇİNDEKİLER

Sunuş

YALÇIN ÇAKMAK - TUNCAY ŞUR..... 11

Önsöz

HAMİT BOZARSLAN..... 15

İdris-i Bidlîsî'yi Yeniden Düşünmek

VURAL GENÇ..... 31

Kürt Aydınlanmasının Öncüsü Bir Ailenin Portresi:

Bedirhaniler

İSA DOĞAN..... 43

Modernleşen Kürdistan'ın İlk Lideri Şeyh Ubeydullah:

(Es Seyyid Ubeydullah el-Nakşibendi el-Halidi)

ALİŞAN AKPINAR..... 61

Barzan'dan Kürdistan'a, Medreseden Devlete:

Barzaniler

MESUT YEĞEN..... 77

Milliyetçi Bir Kürt Hanedanı: Cemilpaşazadeler

ERCAN ÇAĞLAYAN..... 107

Geç Osmanlı'da "Bir Kürd" Entelektüel: Abdullah Cevdet

AYHAN IŞIK..... 123

Geç Osmanlı'da "Bir Kürd" Entelektüel: Abdullah Cevdet

AYHAN IŞIK

Abdullah Cevdet, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, modernleşme, Batılılaşma ve Kürd milliyetçiliğinin oluşumunu anlamak açısından fikirleri üzerinde çokça tartışılan ünlü Osmanlı entelektüellerinden biriydi. Bu kısa yazı, birçok yönünün ifadesiyle İttihatçıların en yakın ve entelektüel üyesi Dr. Abdullah Cevdet'in düşüncelerine, siyasi hayatına ve özellikle Kürtlere dair fikirlerine odaklanacaktır.

İlk hayatı ve tahsilat yılları

Abdullah 8 Eylül 1869 tarihinde Arapistan'da doğdu. Babası Diyarbakir'de bir asker kabilelerinden Ömer Vasfi Paşa idi. Cevdet, ilk eğitimini babasının yanından aldı. Hocalarından



Abdullah Cevdet.

Arşivlerdeki ilköğrenim yıllarının ardından, Mamuret-el Aziz Askeri Tıp Okulu'na kaydoldu. Ardından Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi'ne geçti ve de İstanbul'daki Mekteb-i Tıbbiye'ye kaydoldu (Hanioglu, 1981: 5; 1988). Abdullah Cevdet'in Askeri Tıbbiye'ye geldiğinde dini fikirlere yakınken, oku-

lun düşünce ortamından fazlasıyla etkilenip biyolojik materyalizme yöneldiği anlaşıyor. Cevdet, biyolojik materyalizmin ve/veya Avrupa'dan esinlenerek alınan ve felsefi yaklaşımları sorgulanmadan kabul edilen fikri yapısıyla şekillenmiş Mekteb-i Tıbbiye'nin, toplumsal duyarlılık ve siyasal muhalefetle birleştiği ortamında yetişen, istibdada ve hanedana muhalif bir entelektüeldi (Hanioglu, 1981: 21). *İttihad-ı Osmani Cemiyeti*'nin kuruluşunun Cevdet'in kaydolduğu seneye denk gelmesi ise, onun kimi muhalif fikirleri önceden edindiği izlenimi veriyor.

Cevdet, İttihatçı geleneğin kurucularından biridir. İttihatçılar, namı diğer *İttihad-ı Osmani Cemiyeti*, Ohrili İbrahim Temo, Arapgirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit ve Bakûlü Hüseyinzade Ali tarafından 21 Mayıs 1889'da kuruldu (Dündar, 2008: 19). Hanioglu, bu cemiyeti önceleri Temo ve Sükûti'nin planladığını, ardından Abdullah Cevdet, Mehmet Reşit ve Hikmet Emin ile kurduklarından bahseder. Fuat Dündar, Bakûlü Hüseyinzade Ali'nin kurucular arasında olduğunu söyler ama Hanioglu bu isim yerine Emin'in adını zikreder (Hanioglu, 1981: 25). Cemiyetin toplantılarının Abdullah Cevdet'in odasında yapılması ve ilk beyanname'nin onun tarafından yazılması, cemiyet içinde önemli bir konumda olduğunu gösteriyor (26).

Doktor Abdullah Cevdet, Mekteb-i Tıbbiye'den sonra imparatorluğun farklı bölgelerinde çalıştı, görevleri sırasındaki saraya muhalefeti nedeniyle sürgüne gönderildi, tutuklandı ve ardından Avrupa'ya kaçmak durumunda kaldı. Hemen ardından, Cevdet, İshak Sükûti ve Tunalı Hilmi'nin başını çektiği cemiyet üyesi bir grup Cenevre merkezli *Osmanlı* adıyla bir gazete çıkartarak (1897) muhalefeti bu gazete üzerinden de yürütmeye başladı. Cevdet ve arkadaşları 1902 yılında muhaliflerin Avrupa'da gerçekleştirdiği kongrede, Ahmed Rıza'nın siyasal açıdan merkezîyetçi fikirlerinin aksine, ademimerkezîyetçi düşünceleri savunan *Prens Sabahattin*'e yaklaşıyordu. Fakat, Ahmed Rıza ve arkadaşlarının cemiyet içinde etkin olması nedeniyle bu grupla ilişki kuramayıp geri plana düştüğü söylenebilir (Hanioglu, 1981: 47-48). Bu durum Cevdet'in daha içe dönük ve düşünsel faaliyetlerin merkezîye yer aldığı yeni bir tutum almasına neden oldu (Mardin, 1999: 139). *İttihad* matbaasını da bu dönemde kurdu ve aynı isimle ölümüne kadar devam eden dergiyi Cenevre, Kahire ve İstanbul gibi farklı kentlerde basmaya devam etti (Malmisani, 1986: 99-101). Cevdet, 1905-1910 yılları arasında Mısır'da kaldı ve faaliyetlerini buradan sürdürdü, Mısır'ın tercih edilmesinin sebebi pâyitahtın buradaki yayın faaliyetlerine karışamamasıydı (Hanioglu, 1981: 53). 1910 yılında İstanbul'a döndü.

"Bir Kürd" olarak Abdullah Cevdet

Abdullah Cevdet kuruluşunda yer aldığı, birçok bildirisinde imzasının olduğu ve zamanla uzaklaştığı, önceleri çok-kimlikli muhalif, sonraları soykırım ve katliamların müsebbibi Müslüman-Türk muktedir bir harekete dönüşen İttihatçı cemiyetin "Bir Kürd" mahlaslı kurucu entelektüellerinden biriydi (Hanioglu, 1981: 218; Malmisani, 1986: 103).

Doktor Cevdet II. Meşrutiyet sonrası İstanbul'a geldi ve burada yayın çalışmalarını sürdürdü. Kürtlere dair yazılarını İstanbul'a döndükten sonra oldukça artırdı. Kürt uluslaşma hareketi özellikle 1912'de kurulan Kürt Talebe Hıvı Cemiyeti'yle iyice belirgin bir karakter kazanmıştı ve Cevdet'in cemiyet çevresiyle ilişkileri sıklaştı (Bozkurt ve Bilir, 2008; Duman, 2010; Kadri Cemil Paşa, 1991; Malmisani, 2002). Hıvı Cemiyeti tarafından 1913'te yayımlanan *Roşî Kurd* dergisindeki "Bir Hitap" yazısında, Kürt gençlerine tarih bilinci, mensubu oldukları toplumun geçmişi ve geleceği konularında ısrarcı bir biçimde tavsiyelerde bulundu, eleştiriler yaptı:

Kürt gençlerine bu 'prensip'i şiddetle arz ederim. Milliyetlerin belirginleştiği ve kişilik kazandığı bir devirdeyiz. (...) Yakın zamandan beri 'mefkûre' kelimesiyle ortaya koyup ifade ettiğimiz 'ideal'dir. Kürtlerin hakikaten yüzyılımıza layık bir tarih kitabına sahip olmadıklarını gelin hep beraber itiraf edelim. Sonra Kürtler bir 'ideal'e sahip midir? Sahip ise nedir onu bir gözden geçirelim (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 241-242).

Aynı yazısında Kürt tarihi için Şerefhan'ın *Şerefname*'sine gönderme yaparak söylediği veciz sözü birçok tarihçi ve siyasetçi tarafından hâlâ kullanılmaktadır: "Kürdlerin târihi var mı? Bir (Şerefname) ile bir millet şeref-i târihiyyesini veyâhûd târîh-i şerefini tasarruf ve muhâfaza idemez" (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 99). Cevdet, imparatorlukların sonunun geldiğini, farklı bir siyasal sistemin oluşmakta olduğunu fark ediyordu. Bu siyasi kırılmalarda bir değişim yaratsa da, Kürtlere önerdiği hâlâ Osmanlı içi bir çözüm modeliydi.

Cevdet, milliyetlerin vücut bulduğu bir dönemi ifade ettiği bazı yazılarında Osmanlı'nın Osmanlı içinde bir unsur olarak kalmaları gerektiğini düşünüyordu. Diğer bir ifadeyle imparatorluk içinde kalıp kalmamak sorusunun alternatif olarak ayrılıktan ya da bağımsızlıktan henüz bahsetmiyordu. Kürt milliyetçiliğinin de belirginleşmeye başladığı bu dönemde, Balkan Savaşları sonucunda imparatorluktan ayrılan Balkan halklarının devletleşme örneği göz önüne alınmasına rağmen, hâlâ Osmanlı'nın bir unsuru olarak kalınmasına ısrarcı yaklaşımı, bağımsız bir Kürdistan'ın fikri çerçevesinin Cevdet'in zihninde netleşmediğini, belki de hâlâ olmadığını gösteriyordu. Bu yaklaşımı, diğer

Kürt entelektüellerinin aynı dönemdeki fikirleri göz önüne alındığında çelişkili bir durum değildi. Çünkü siyasal eylem olarak Şeyh Ubeydullah ile, edebî/ideolojik açıdan da Hacı Qadirê Koyî ile başlanılabilecek Kürt milliyetçiliği 1913'lerde hâlâ somut bir siyasal talebe, bağımsız bir devlet söylemine sahip değildi. Bunun sebeplerinden biri de, Kürt milliyetçiliğinin ilk "ötekisi"nin, egemenliği altında bulunduğu Osmanlı Devleti değil, aksine birlikte aynı toprakları paylaştığı Ermeniler olmasıydı. Bu durum, dinsel bağla bir aidiyet hissettirdiği Osmanlı Devleti'nin "soyut" varlığının reddi yerine, aynı topraklarda yaşadığı Ermenilerin "somut rakipleri" olmaları algısından kaynaklanıyordu (Işık, 2014: 107). Cevdet, aynı tarihlerde Ermeni entelektüellerin çıkardığı *Jamanak* gazetesinde çıkan bir yazıya cevaben kaleme aldığı ve *İctihâd'ın* 1913'teki 50. sayısında çıkan "Kürdistan ve Ermenistan Mefhumları" başlıklı yazısında Şerefhan ve Hammer'e referanslar vererek Kürdistan tarihini ve Kürtlerin medeniyetini, kültürel tarihlerini vurguladı (Cevdet, 1328/1913). Doktor, dönemin gittikçe azalan, kimlikleri tekleşen birçok Osmanlı entelektüelinin aksine, aidiyetleri açısından çoklu bir kimliğe sahipti: Kültürel olarak Kürtlüğe sürekli vurgu yapması, aynı zamanda Osmanlı içinde özerk bir unsur iddiasında bulunması ve bununla birlikte Batıcılık akımının öncülerinden olması bu yaklaşımının devam ettiğini gösteriyordu.

Roîf Kurd'un ikinci sayısında da Cevdet, "İttihâd Yolu" başlıklı makalesinde Kürtlere dair düşündüğü siyasi amacı daha ayrıntılı ve örnekleriyle açıklamaya çalışmıştı. Türkiye, Osmanlı Avrupa'sındaki topraklarının kaybından sonra bile muhtelif unsurlardan oluşmuş büyük bir imparatorluk olarak kalmaktadır. Bu unsurları birleştirmek veya hiç olmazsa birbirine yakınlaştırmak umudu henüz kaybolmamıştır (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 265-267).

Umudunu kesmediği Osmanlı içinde bir birliğin ilkelerinin ne olması gerektiğini analiz ederken, bunun İsviçre kanton modeli üzerinden zoraki değil gönüllü, fakat çıkarlara dayalı olması gerektiğini ifade etmişti. Bunu da şu veciz sözleriyle ifade etmişti: "Unsurların birleşmesi unsurların menfaatinde ibarettir" (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 265-267). Önerdiği bu pragmatik birlik yolu, çökmekte olan imparatorluk için bir alternatif olatolamıyordu? Milliyetçilikler, zamanının ruhu, Kürtlerin bu modern ideoloji içindeki konumu ve Cevdet'in entelektüel yapısının merkezinde yer alan Batıcılık/modernlik fikri bir tarafta, öte tarafta ise yirmi yıldır dile getirdiği imparatorluğun yaşatılması, kurtarılması fikri onu Osmanlı içinde böylece bir pragmatik siyasi modeli önermeye götürmüştü. Dolayısıyla Cevdet, özellikle Kürt gençlerine ve eğitim görmüş kesimlerine modernleşmeye dair çağrılar yaparken, sadece kültürel bir Batıcılık fikri üzerinden değil, bu çağrıları aynı zamanda siyasi bir alternatif de sunuyordu. Muhtemeldir ki, temel bir

dikabi farklı birçok etnik grup imparatorluktan kopup devletlerini kurarken ve arta kalan topraklarda da Türkçülük akımı iddia sahibi iken önerdiği *birlik yolu*'nun birçok kesimce gerçekçi bulunmaması ve çözüm alternatiflerinden biri gibi ele alınsa da dönemin ruhuna hitap edememesiydi.

Yine *Roî Kurd*'un yayın hayatının durdurulmasının (Kürdoloji Çalışmaları Grubu, 2013: 66) ardından yayımlanan *Hetawî Kurd* dergisinde yazdığı yazıda Kürt gençlerinin köylere dönerek edindikleri birikimleriyle kendi toplumları için öğretmenlik yapmaları gerektiğini söylüyordu (Duman, 2010: 124; Hanioglu, 1981: 318). Bu fikrinin, yani Kürdistan'a dönüş önerisinin kaynağında, diğer ulusal hareketlerden etkilenmesi, özellikle Ermeni gençlerinin Avrupa'da eğitim görüp Ermeni köylerine dönerek okullar kurmaları ve tecrübelerini aktarmaları olduğunu söyleyebiliriz. Bu minvaldeki makaleler, *Roî Kurd* dergisinin farklı sayılarında farklı yazarlarca da yayımlanmıştır. Cevdet, Hêvî Cemiyeti'nin yayın organlarında kaleme aldığı makalelerinde özellikle Kürt gençlerine hitap ediyordu. Eğitimin, modern hayatın, Batılılaşmanın, kendi tarihlerini bilmenin ve bunu kendi toplumlarına yaymanın önemini sıklıkla vurgulamıştı.

Abdullah Cevdet Kürt-Ermeni toplumlarının ilişkilerine dair de yazılar yazdı. Özellikle Kürtlerin Ermenilere karşı kışkırtılmasının, Ermeni katliamlarında rol almalarının arkasında Abdülhamid'in olduğunu ve Kürtlerin bu oyunlara gelmemesi gerektiğini defalarca ifade etmişti (Klein, 2012: 193; Koç, 2012: 142; Sasuni, 1991). Aynı dönemlerde Abdurrahman Bedirhan da çıkardığı *Kürdistan* gazetesinde benzer minvalde, büyük çoğunluğu Sünni Etni aşiretlerinden müteşekkil Hamidiye Alayları eliyle Ermenilerin katledilmesine karşı makaleler kaleme almıştı, Kürtlerin bu karşı karşıya getirilme oyununa gelmemesi gerektiğini vurgulamıştı (Işık, 2014). Bedirhan, Osmanlı iktidarına muhalif yayınların basımında Abdullah Cevdet'e ekonomik anlamda da destek vermişti (Hanioglu, 2001: 59; Malmisani, 1986: 28). Aynı yıllar, özellikle Kürt cemiyetlerin kurulması ve yayınlarının çıkmaya başlamasıyla belirgin biçimde hissedilen Kürt milliyetçiliği fikri Abdullah Cevdeti etkilese de, siyasi fikri, hâlâ savunduğu Osmanlı içinde özerk yönetimlerin ötesine geçememişti. Milliyetçi bir fikre sahip değildi, fakat buna rağmen Ermeni yazarlarca Kürtler ve Kürdistan mefhumlarına dair yazılan bölüne yazılara cevap veriyor ve Kürt gençlerini ve toplumunu ısrarla "uyanık" içerikli yazılarıyla zamanın ruhuna göre hareket etmeye davet, hatta ısrar ediyordu (Akpınar, 2003).

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Cihan Harbi'nde yenilmesi Cevdet'in inanılmaz imparatorluk çatısı altında birlikte yaşama fikrini de anlamsızlaştırmıştı. Bu durum aynı dönemde Kürtlere dair yazdığı yazılarında da görülüyor. Cevdet 1918'de çıkan haftalık Kürtçe-Türkçe *Jîn* dergisinde de yazmıştı

(Baykuşak, 2014; Bozarslan, 1985; Malmisaniy ve Mahmud Lewendi, 1992: 54-70). Bu dergiye yazdığı yazısında, Kürtlerin dönemin Amerika Birleşik Devletleri başkanı Wilson adıyla hazırlanan prensiplerine gönderme yaparak bir siyasi pozisyona sahip olmaları gerektiğini vurguladı (Malmisaniy, 1986: 97). Cevdet buradaki yazısında "eski ideolojiler, eski siyasal ve sosyal ideolojiler çöküyor; başka ilkeler, başka önderler yükseliyor; akıl öfkeye egemen, karanlık aydınlığa mahkûm oluyor" diyor ve devam ediyordu: "Kürtleri! Böyle bir çağın böyle bir kıyametinde uyumak mümkün müdür? 'Ey Kürd, uyan' diye bağırma ben gerek görmem. Çünkü eğer Kürdler uykuda, hâlâ uykuda iseler, çoktan, pek çoktan ölmüşler demektir" (96-97). Bunu vurguladığı yazısının başlığı "Kürtler Uykuda Değil"dir. Savunduğu aydınlanmacı yaklaşımını Kürtler söz konusu olunca, özellikle savaşın hemen ardından daha belirgin bir biçimde sürdürdü. Cevdet, eskinin ideolojilerinin ve sistemlerinin çökmekte olduğunu ve Wilson prensiplerine gönderme yaparak yeni bir siyasal düzenin kurulduğunu yazarken, "başka ilkeler" in yükseldiği, farklı bir şekilde ifade edersek, yeni bir dünya nizamının oluştuğu böylesi bir zamanda, Kürtlerin de yerlerini alması gerektiğine ısrarla vurgu yapmıştı. Kürtlere uyanmalarını ve bu yeni dönemde yerlerini almaları gerektiğini âdeta çaresizce ifade ettiği yazılarında, anlık bir gecikmenin ölümle eşdeğer olduğunu söylüyordu. Ki Kürtlerin 20. yüzyıldaki durumu, bahsettiği nizamda yerlerini alamaması, bu öngörüsünü doğrulamıştı.

Cevdet'in *Jin* dergisindeki bu yazıları, o güne dek yazılarının merkeziinde yer alan Osmanlıcılık fikrine dair vurgunun azlığı, yeni siyasi nizamda Kürtlerin yerlerini almaları gerektiğine dair tutumu, fikrinin değiştiğini gösteriyordu. Osmanlı'nın savaşta yenilmesinden sonra, Kürtlere dair ulusların kendi kaderlerini belirlemeleri ilkesini vurgulaması bunu doğruluyordu. Hanioglu, Cevdet'in savaş sonrası ve "Anadolu hareketinin başarısı" öncesinde Kürdistan düşüncesinin önemli savunucularından olduğunu, Ortadoğu toplumlarına rağmen Batılı devletler eliyle kültürel ve siyasal sınırların hesaplanmasından çizildiği böylesi bir süreçte, Osmanlı Devleti'nin de Batılı devletler gibi bu emperyalizme özendiğini ifade eder (Hanioglu, 1981: 320-321). Cevdet'in bahsettiği bu yeni nizamda Kürtler yerlerini alamamıştı. Bunun birçok sebebi vardı; Kürt entelektüelleri, Kürtlerin haklarını savunurken dönemin siyasi ve fikri yapısını doğru tespit etseler de, bunu iddia sahibi oldukları Kürtler ve Kürdistan'a taşıma konusunda ciddi handikapları vardı. Hemen hepsi İstanbul'daydı ve oradan bu oluşan yeni dünya nizamında bir avuç entelektüel ve siyasetçi olarak Kürtlere yer açmaya çalışıyorlardı. Oysa birçoğu savunukları Kürt toplumunun hakikatlerinden, yerel iktidar güçlerinden hem düşünsel hem de fiziksel olarak çok uzaktaydılar. İmparatorluktan ayrılan diğer toplumların entelektüelleri mücadelelerini özellikle kendi topraklarında ya-

ırken, dönemin Kürt entelektüelleri bu öncülüğü, İstanbul'dan ya da Kürdistan dışından yapabileceklerini düşündüler. Söyledikleri dönemin anlaşılma- nı açısından önemliydi fakat uygulama safhasında bulunmamaları, Kürdistan yerlerinde bambaşka iktidar ilişkilerinin olması ve İstanbul entelektüelleri- nin ve bir avuç siyasetçinin buna müdahil olamaması, Cevdet'in bahsettiği ye- ni nizamda Kürtlerin yer bulmasını engelleyen sebeplerdendi.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin etkinliklerine ve düşüncelerine aktif bir bi- çimde katılan Cevdet ve dönemin Kürt entelektüelleri siyasal açıdan başarı- ları olmuşlardı. Cevdet, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra Kürdistanı fikir- leri savunmasa da tecrit edilecekti. Fakat İttihatçıların iktidarda olduğu za- mana nazaran, Cumhuriyet'in kuruluşundan ölümüne dek fikirleri pek en- gellenmemiş ve *İctihad* kapatılmamıştı. Bunda karşılıklı bir anlayış söz konu- ydu: Cumhuriyet elitlerini fazla eleştirmemesi, I. Cihan Harbi sonrasında- ki Kürdistanı fikirlerini dillendirmemesi ve aynı zamanda Batılılaşmaya da- ir yazdıklarının da bu Cumhuriyet elitlerinin düşüncelerine paralel olması onun entelektüel faaliyetlerini sürdürmesini sağlamıştı.

Konuç

Abdullah Cevdet istikrarlı bir biçimde muhalefetini sadece yayın yoluyla sürdürmüştü. Böylesi bir sürecin entelektüel ve kısmen de siyasal aktörle- rinden biri olan Abdullah Cevdet'in Kürtlerin siyasal statüsüne dair zamanla değişen siyasi fikirlerini Osmanlı'nın bir unsuru, Osmanlı içinde özerk bir Kürdistan, 1918'lere gelindiğinde ise içinde yer aldığı Kürdistan Teali Cemi- yeti çevresinin geniş bir kesiminin savunduğu bağımsız bir Kürdistan ola- rak sıralayabiliriz. Cevdet, tüm bu dönüşümlerde entelektüel olarak etkin bir pozisyonda olmasına ve "Cumhuriyet inkılapları" olarak ifade edilen mo- dernleşme adımlarına fikir babalığı yapmasına rağmen (Gündüz, 2010), her birinde de siyaseten etkisiz ve başarısız bir hayat yaşadı. Kürt milliyetçi- liği şekillenmeye başladığında Kürt entelektüellerinin kurduğu cemiyetlerde ve yayımladıkları gazete ve dergilerde yazınsal olarak yer alsa da, siyasetten uzak durdu. Avrupa'dan ve İstanbul'dan Kürtlere, Kürdistan'a seslenen, ısr- arla modernleşmeyi salık veren ama kendi kimliğini tekleştirmeyen, döne- min çoklu kimliğe sahip idealist bir Osmanlı entelektüeli olarak kaldı.

NOTLAR

1. Örneğin: Aksoy (2003), "İttihatçı Bir Kürt Aydın: Dr. Abdullah Cevdet'in Yazıları", *Vesta*, 1, s. 280-298.
2. Örneğin: Tahir (2014), "The Role of the Press in the Construction of Kurdish Collective Identities: A Case Study On 'Jin' Journal (1918-1919)", Bilgi University, Institute of Social Science, Master's Thesis in History, İstanbul.

- Bozarslan, Mehmet Emin (1985) *Jin: Kovara Kurdî-Türkî;Kurdçe-Türkçe Dergi 1918-1919*, Uppsala: Deng Yayınevi.
- Bozkurt, Serhat ve Bilir, Sezen (ed.) (2008), *Hinkere Zimane Kurdî Kürt Talebe Hevî Cemiyeti: İlk Pratik Kürtçe Öğrenme Kitabı*, İstanbul: Bgst Yayınları.
- Cevdet, Abdullah (1328/1913), "Kürdistan ve Ermenistan Mefhumları", *İctihad*, IV (50), s. 1151-1153.
- Duman, Gülseren (2010), "The Formations of the Kurdish Movement(s) 1908-1914: Exploring the Footprints of Kurdish Nationalism", yayımlanmamış doktora tezi, Boğaziçi University, Atatürk Institute for Modern Turkish History, İstanbul.
- Dündar, Fuat (2008), *Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği, 1913-1918*, 3. baskı, İstanbul: İletişim.
- Gündüz, Mustafa (2010), "Mustafa Kemal ve Erken Cumhuriyet Dönemi Eğitim ve Kültür Hayatına Abdullah Cevdet'in Etkileri", *Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 5/1, s. 1067-1088.
- Hanioglu, M. Şökrü (1981), *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- , (1988), *Türkiye Diyanet Vahf İslâm Ansiklopedisi*, cilt 1, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 90-93.
- , (2001), *Preparation For A Revolution: The Young Turks, 1902-1908*, Oxford, New York: Oxford University Press.
- Isık, Ayhan (2014), "Kurdish and Armenian Relations in The Ottoman Kurdish Press (1898-1914)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Bilgi University, Institute of Social Science, Master of Arts in History, İstanbul.
- Kadri Cemil Paşa (1991), *Dorça Kürdistan (Kürdistan davası): Kürt Milletinin 60 Yıllık Esaretten Kurtuluş Savaşı Hatıraları*, 2. basım, Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Klein, Janet. (2012), "Çatışma ve İşbirliği: Abdulhamid Dönemi Kürt-Ermeni İlişkilerini Yeniden Değerlendirmek (1876-1909)", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Olupumu*, içinde, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Koç, Yener (2012), "Bedirxan Pashazades Power Relations and Nationalism (1876-1914)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi University.
- Kürdoloji Çalışmaları Grubu (2013), *Roft Kurd 1913*, İstanbul: Weşanên Enstîtuya Kurdî ya Sêwîkê.
- Malmisanij (1986), *Yazılımızın Başlarında Kürt Milliyetçiliği ve Dr. Abdullah Cevdet*, Uppsala:Jina Nû Yayınları.
- , (2002), *Kürt Talebe-Hevî Cemiyeti İlk Legal Kürt Öğrenci Derneği*, İstanbul: Avesta.
- Malmisanij ve Mahmud Lewendî (1992), *Rojnamegeriya Kurdî (1908-1992)*, 2. baskı, Ankara: Öz-Ge Yayınları.
- Mardin, Şerif (1999), *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri, 1895-1908*, 6. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sasuni, Garo (1991), *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. Yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, İstanbul: Med Yayınları.